
HISTORIOGRÁFIA

Nemzeti jelleget adni a múltnak

Fontos sorozat kötetei jelentek meg az utóbbi években a Palgrave Macmillan Kiadónál (Basingstoke, Hampshire, Anglia) *Writing the Nation: National Historiographies and the Making the Nation States in 19th and 20th Century Europe*, Nemzeti történelmet írni. Nemzeti történetírások és a nemzetállamok megteremtése a XIX–XX. századi Európában címmel. A sorozat szerkesztői *Stefan Berger* (University of Manchester) és *Chris Lorenz* (Freiburg Institute of Advanced Studies). 2010-ig 8 kötetet adtak ki. Az alábbiakban a Nemzeti jelleget adni a múltnak című kötetéről lesz szó. A Bevezetőből megtudjuk, hogy míg az előző kötet, a *The Contested Nation* a XIX, XX. századi nemzeti történetírások feltérképezésére vállalkozott, ennek a kötetnek a szerzői a történetírók, illetve a történetírói iskolák munkáit elemzik. Az előbbi szintetizáló, átfogó megközelítéssel dolgozott, jelen kötetünk egyedi történetírói stratégiákat és mikro tanulmányokat mutat be.

A kötetben a bevezető íráson kívül 22 tanulmány olvasható, melyek 5 csoportot alkotnak. Közülük néhányat érintünk. Az első csoport dolgozatai a nemzeti történetírás mikrotörténeti tanulmányainak főbb elméleti kérdéseit vázolják fel. *Jan Eckel* ismerteti az 1960-as években indult narratívítás vitát a strukturalista koncepciótól az analitikusig és White textuális elméletéig. *Chris Lorenz* a különböző nemzeti történelmek összehasonlító módszereit vizsgálja, példaként Quebec és Németország történetírásának történetét veti össze. *Joep Leerssen* a népek eredet-történetével foglalkozik, megkülönbözteti a nemzeteket, melyeknek folyamatos a történelme, például a németeké, azoktól, amelyeknek hódítás vagy elvándorlás miatt törés van a múltjában, mint például a belgáké, ireké. A történelmi kontinuitást szigorú forráskritika révén lehet bizonyítani. *Angelika Eppe* tanulmánya a felvilágosodás korának történelemfelfogását hasonlítja össze Angliában és Németországban. Megállapítja, hogy az angol történetírás sokkal közelebb állt az irodalomhoz, mint a német, ezért az angol szerzők munkái kelendőek voltak. David Hume vagy Catherine Macauley például tárgyilagosan, de olvasmányosan írtak. Ezzel szemben a német göttingeni iskola képviselői,

Ch.Gatterer, A.L.Schlözer szigorúan ragaszkodtak a szakmai kívánalmakhoz, ezért szárazabbak az elbeszéléseik. A németeknél hamarosan éles határ alakult ki a populáris és a professzionális történetírók között.

A következő három csoport dolgozatai összehasonlító mikrotanulmányok, s azt mutatják be, hogyan viszonyultak a nagy nemzeti mesternarratívák a vallási, etnikumi, faji, osztálybeli „mássághoz”. Például hogyan írták le a XVI–XVII. századi vallásháborúkat P. J. Blok, K. Lamprecht, E. Lavisse és H. Pirenne, mindannyian liberális nemzeti felfogással, mégis külön-külön nézőpontból (*G. Warland* tanulmánya). Vagy hogyan váltak egyes eretnekek a nemzeti tudat ikonikus alakjaivá, s hogyan járultak hozzá ehhez egyes történészek, pld. J. Michelet Jan d’Arcról, F. Palacky Huszról írott munkái (*Monika Baár*). *Jörg Hackman* a nemzet és az etnikum viszonyát tárja fel Észtország esetében észt, német és orosz historiográfiák összehasonlítása során.

Az ötödik rész két tanulmánya, a nemzeti történelmi konstrukciók fölé emelkedve, kitekintést nyújt az európai történetíráshoz (például *Jan Ifversen* írása), és elemzi, hogyan látják amerikai történészek Európa történelmét. Arra nincs lehetőség, hogy egy recenzió keretében 22 tanulmányt ismertessünk, még példaként is csak néhányat érinthetünk. Az alábbiakban három dolgozattal foglalkozunk részletesebben.

Andrew Mycock és *Marina Loskoutova* az előrehaladott imperializmus historiográfiájáról írnak, összehasonlítva a brit és az orosz birodalom két történetírójának, John Robert Seeley (1834–1895): *Anglia terjeszkedése* és Vaszilij Oszipovics Kljucsevszkij (1841–1911) *Előadások az orosz történelemről* című munkáit.

A XIX. század vége felé a nemzeti állam és a nemzetiségi autonómia között tapasztalható feszültségekre a Brit és az Orosz Birodalom eltérő választ adott. A britek békés demokratizálással, és a gyarmatok feladásával oldották meg a gondokat, míg az oroszoknál felkelések sorozata, majd kommunista uralom következett egészen 1991-ig. *D. Lieven* szerint a különbség oka az eltérő politikai és gazdasági fejlettségben keresendő. Emellett a brit állam tengeri hatalom és sziget, az orosz kontinentális, szárazföldi ország. Abban hasonlítanak, hogy mindkét állam soknemzetiségű, emiatt elmosódtak a politikai és kulturális határok a nemzet, az állam és a birodalom között.

Mind a brit, mind az orosz nemzeti-birodalmi identitás úgy alakult ki, hogy a domináns nemzeti tudatot a saját nemzetiségekre, sőt a meghódított népekre is kiterjesztették. Szerzőink ezt „misszionárius imperializmusnak” tartják, amely feszültségekkel járt. Ilyen körülmények között jött létre Britanniában és Oroszországban a „high imperialism”, vagyis az előrehaladott

imperializmus történetírása a XIX. század végén. Azt várták tőle, hogy nemzeteket átfogó történelmi szintézisei révén közös birodalmi célokat és identitást teremtsen. Seeley és Kljucsevszkij ebben a felfogásban dolgozták ki egyetemi előadásait.

Seeley a Cambridge-i Egyetem professzora volt. Előadásait 1883-ban jelentették meg *The Expansion of England* címmel. Úgy látta, Amerika függetlenné válása után Nagyobb Britanniában szellemi válság is következett, ugyanakkor komoly gazdasági és katonai vetélytársként jelentkezett az Egyesült Államok és Oroszország. Seeley azt javasolta, Britannia vonuljon vissza Indiából, és a világon mindenfelé megtalálható angolok tízmillióival alkossanak föderális uniót, amely „a faj, a vallás és az érdekek közösségére” alapul.

Oroszországban lehetetlen volt a nemzeti tudat kialakítása a hatalmas írástudatlan paraszti népesség, a hírközlés gyengesége és a példátlan etnikai és nyelvi sokféleség miatt. Orosz nacionalista történészek az „oroszság” koncepciójának alapját a pánszlávizmusban találták meg. Kljucsevszkij maga a terjeszkedő és befogadó orosz nemzet gondolatát támogatta. Véleménye szerint a Nyugat szokásainak, kultúrájának átvétele és a XVII. századi egyházszakadás tette tönkre az orosz nemzet korábbi erkölcsi egységét. Kljucsevszkij moszkvai egyetemi előadásait 1904 és 1910 között adta ki *History of Russia* címmel.

Mindkét történetíró a birodalmi terjeszkedés kérdését tárgyalta. Seeley szerint Angliával mint nemzettel és állammal kell foglalkozni. Kljucsevszkij – szemben a moszkvai „állami iskola”, és Szergej Szolovjov felfogásával – szintén a nemzetre összpontosított, a gazdaságra, a településszerkezetre, a népi hiedelmekre és a gyarmatosítás irányaira. Mindketten a folyamatokkal foglalkoztak, nem az eseményekkel és személyekkel. Természetesnek tartották országuk terjeszkedését, de a hódító háborúk és a gyarmatosítás kegyetlenkedéseivel egyikük sem foglalkozott. Seeley úgy látja, a népfőlötséget levezetendő, az angoloknak erkölcsi joguk volt a „gazdátlan birtokokra”, és a lakatlan területeken békés volt a terjeszkedésük. Kljucsevszkij szintén átsiklik a hódítások erőszakossága fölött. Az alig lakott területeket a stratégiai, és víziutak keresztesződésében épült Moszkva, „az orosz földek begyűjtője”, természetes módon meghódíthatta. A terjeszkedés tehát legitim volt.

Időben Seeley a XVIII. századdal foglalkozik, ekkor jött létre Nagyobb Britannia. Észak-Amerika betelepítése sikeres volt, mondja, még inkább az Kanada, a dél-afrikai területek, Ausztrália, Új-Zeeland és a Nyugat-Indiai Szigetek megszerzése. Kljucsevszkij az orosz kolonizáció története két vég-

pontjának a Dnyeperi Ruszt tartja a VIII., és a jobbágyfelszabadítást a XIX. században. Oroszország a Romanovok trónralépésével lett nemzetállamból birodalommá. Szerinte a nagypéteri korszak nem volt vízvázasztó, a Nyugat hatására az orosz elit már jóval Nagy Péter előtt elidegenedett a népétől, és meggyengült orosz nemzeti tudata. Oroszország terjeszkedése Európa peremén nem eredmény volt, véli, hanem biztonsági probléma. Oroszország európai birodalom, nem ázsiai, jelentette ki. Seeley Indiáról, Kljucsevszkij a Kaukázusról gondolta, hogy nem illik bele a birodalomba.

A nemzeti-birodalmi közösségek központi témája a faj és etnikum kérdése volt. Seeleyt meg is vádolták rasszizmussal. Azt hirdette, Nagyobb Britannián belül Anglia jeleníti meg a „közös nemzetiséget, közös vallást és közös érdekeket”, és a sokféle nemzetiség jelenléte nem veszélyezteti „az egésznek etnológiai egységét”. Kljucsevszkij az orosz nemzetet eleve sok nemzetiségből álló népnek látta. Számára az orosz „vérnek” nem volt nagy jelentősége. Az orosz nemzet közösségtudata a tatárok, kaukázusi törzsek csapásai következtében erősödött meg. A tatárokat, litvánokat, lengyeleket nemkívánatosnak tartotta.

A másik fontos közösség teremtő elem a vallás volt. A kereszténység általában, a protestantizmus Anglia esetében. Indiában például éppen a vallási sokféleség miatt nem alakult ki nemzeti egység. Kljucsevszkij szerint senki nem lehet orosz anélkül, hogy ne lenne egyszersmind ortodox keresztény. Ennek ugyan ellentmond a „földek begyűjtése” folytán odakerült sok másféle nép, és a vallási szakadás. Ha azonban valami ellentmondott a nézeteinek, azzal nem foglalkozott. Ez jellemző volt mindkettőjükre: tudatosan olyan történelmet konstruáltak, amely igazolta országuk terjeszkedését. Seeley-nél a birodalom központját és a gyarmatokat nemzeti egység kötötte össze, mert mindenütt éltek angolok, és az intézmények is ugyanazok voltak. Kljucsevszkij hasonlóan úgy vélte, hogy az orosz migránsok mindenütt megtartották nemzeti tudatukat, és a centrum és a periféria között soha nem voltak feszültségek.

Mind a két történész kifejezetten nemzeti-birodalmi történelmet írt, amelyben a birodalom és a nemzet szimbiózisa a közös állampolgárságon nyugodott. Igaz, olykor elbizonytalanodtak e birodalmak missziós küldetését illetően, de a fejlett imperializmus történetírásába illeszkedve lineáris, folytonos haladást mutató narratívát nyújtottak. Tudatosan sovinszta, önigazoló történelmet írtak. A meghódított területek határainak bizonytalansága fölött Seeley átsiklott, Kljucsevszkij pedig azt gondolta, így a nagy ortodox-szláv birodalom terjeszkedésének nincs akadály. Seeley támogatta a föderáció gondolatát, Skóciát illetően pedig azt állította, Anglia önzetlen a

szegény országgal szemben. „A homogén nemzetű Nagyobb Britanniá”-ban előforduló nemzeti mozgalmakról nem vett tudomást. Kljucsevszkij azt nem értette meg, hogy az ukránok és a litvánok külön nemzet, és nem fogadta el, hogy a keleti ortodoxia széttöredezik, a katolicizmus és az iszlám pedig külön identitások.

Az alattvalók jogai egyiküknél sem játszottak fontos szerepet. Az orosz szerző szerint a szolgaság és jobbagyság a nép áldozata volt a biztonság érdekében. Angol társa elfogadta, hogy az alsóbb osztályoknak van beleszó-lásuk a közügyekbe, de a telepes közösségek politikai jogait nem ismerte el. A nők jogai egyiküknél sem volt téma.

A nemzetet, államot, birodalmat különbözőképpen látták. Az orosz bi-rodalom egy és oszthatatlan volt Kljucsevszkij számára, és az abszolutista cári államot nem kívánta lebontani. Seeley föderális „Nagyobb Britanniát” akart, de nem ismerte fel, hogy ez számos alternatív polgári központ létre-jöttét jelentette volna, s ezzel az ő angol-centrikus történelem- és identitás-konceptiója sérült volna. Az orosz történettudós szemében a nemzettudat a birodalmi terjeszkedés révén terjedt ki a gyarmatosított területekre, Seeley pedig úgy gondolta, a már mindenütt (régóta) ott lévő angol közösségekből indult ki az angol nacionalizmus.

Seeley és Kljucsevszkij utat nyitottak a nemzetek fölött átívelő történet-írásnak és elősegítették a közös identitás kialakulását. Nagy hatással voltak a közvélekedésre, különösképpen az oktatásra. Seeley kötetét az 1930-as évekig használták, de még az 1960-as években is volt hatása. Kljucsevszkij középiskolai tankönyvét 1917-ig még 8 kiadás követte, és még a forrada-lom után is forgalomban volt. A XX. századi események ugyan gyengítették a hatását, de Sztálin támogatta Kljucsevszkij nézetét, így az a felfogás, hogy az orosz birodalom tulajdonképpen orosz nemzetállam, az egész szov-jet korszakban tovább élt. 1987-ben újra kiadták a könyvet, és 2 év alatt 250 000 példány fogyott belőle.

Seeley koncepcióját a birodalmi angol-brit identitásról soha nem fogad-ták el teljesen az angol (birodalmi és közemberi) nacionalizmus kettőssége miatt. Seeley álmát „Nagyobb Britanniáról” megsemmisítette az I. világ-háború. Megalapozódott viszont a brit birodalmi történelem, mint a histo-riográfia elismert, külön ága. A birodalmi korszak után mutatkozó amnézia múltóban van. Hasonló a helyzet a volt Szovjetunióban: a birodalom fel-oszlását követően egyre inkább felfedezik az orosz imperializmust, mind a cárit, mind a szovjetet.

A tanulmánykötet 15. darabja két marxista történetíró munkájának ös-szehasonlításáról és értékeléséről szól. Szerzője *Pavel Kolar*, a Firenzében

működő Európai Egyetemi Intézet professzora, Közép- és Kelet-Európa történelmével foglalkozik. Jelenleg csehszlovák, lengyel és kelet-német kommunista káderek történelmi elképzeléseiről készít monográfiát.

A közép-európai nemzetek történelme összefonódott egymással és a Habsburg-Birodalommal. Ez az összefonódás nem szakadt meg még a II. világháború után sem, amikor a terület jó része szovjet befolyás alá került. Ekkor olyan új elemek jelentek meg a történetírásban, mint az osztályharc és a történelmi materializmus periodizációs rendszere. Pavel Kolar *Eva Priester: Kurze Geschichte Österreichs* (Ausztria rövid története) és *Frantisek Graus: Prehled ceskoslovenskych dejin* (A csehszlovák történelem vázlat) című munkáit hasonlítja össze. Mindkét szerző marxista volt. Ebben a felfogásban akarták átírni korábbi nemzeti történelmüket, amelyet burzsoának, nacionalistának tekintettek. Eva Priester amatőr volt, újságíró, nem fogadták be történész körökben. A gazdasági és társadalmi fejlemények nem voltak fontosak számára, főleg a politikai eseményekkel, és az állam alakulásával foglalkozott. Graus ellenben befutott történész lett. Nála középpontban álltak a történelmi személyiségek, a gazdasági tényezők, és az ellenség megsemmisítése. Csehszlovákia a II. világháború után a győztes államokhoz tartozott. Egyre erősebben kötődött a sztálini Szovjetunióhoz, miközben lazultak a Nyugathoz fűző kötelékei. A történészeknek a Csehszlovák Kommunista Párt irányításával a történelmi materializmus szellemében az osztályharcról, forradalomról kellett írniuk. Ausztriában egészen más volt a helyzet. Elfoglalt ország volt, ezért a Németországtól való függetlenségéért küzdött. Elutasította a nemzeti szocializmust, de nem követte a „szocialista utat” sem. Bár különböztek, mindkét államban revizionista történelmet írtak. A kommunizmusba vetett hit szellemében megírt munka tipikus példája Graus munkája volt. 1956 után éles bírálatok érték, különösen lengyel és magyar részről.

Ausztriában sokkal jelentéktelenebb volt a marxista történetírás. Egyedül *Eva Priester* munkáját sorolhatjuk ide, ennek sem volt széles körű hatása. Az osztrák történetírók ismét konzervatív felfogásban írtak a Habsburg Birodalomról, szakítottak a pán-germán eszmével, és Ausztria közép- és kelet-európai civilizációs küldetését hangsúlyozták. Az 1960-as évek végén a történészek modern társadalomtörténettel foglalkoztak, és már nem is emlegették a kommunista periódust.

A tanulmányból megismerkedhetünk a két történész életrajzával. Eva Priester jómódú, világi felfogású zsidó családban született Szentpétervárott. 1921-ben a családjával Berlinbe menekült, a kommunista párt tagja lett, a náci letartóztatást, majd Prágába emigrált, később Bécsben találjuk, az

Anschluss után ismét Prága következett, végül Angliában csatlakozott az osztrák emigráns kommunistákhoz. Baloldali lapokba írt, erősen németellenes hangon. Ausztriát független országnak akarta láttatni. 1945-ben visszatért Ausztriába, ekkor tudta meg, hogy a nációkkal való kollaborálás sokkal jelentősebb, és az ellenállási mozgalom sokkal gyengébb volt, mint gondolta.

Frantisek Graus szintén középosztálybeli, nem vallásos zsidó családban született Brunóban. 1941-ben családjával együtt Theresienstadtba deportálták, ahol a gettó könyvtárában dolgozhatott. 1945-ben visszatért Csehszlovákiába, kis ideig kommunista apparatcsik volt, majd a Károly Egyetemen tanult, habilitált, és az akadémia történelmi intézetébe került. Az intézet azt a feladatot kapta a kommunista párttól, hogy Graus vezetésével készítsenek új, marxista szintézist az ország történelméből. A 3000 oldalas *A csehszlovák történelem vázlatán* közel 50 munkatárs dolgozott a párt állandó ellenőrzése alatt. Úgy mutatták be a múltat, jelent, mint amely feltartóztathatatlanul az osztály nélküli társadalomhoz vezet. Menet közben vázlatot, „makett”-et készítettek. Sokat vitatkoztak a periodizáció kérdéséről, vagy arról, vajon a fejlődésben a gazdasági tényezők mellett a politikai és kulturális elemek szerepet játszanak-e. Hogyan ítélik meg az 1918-48 közötti éveket? S mire elkészült a tervezet, és 1958-1960-ban kiadták a Makett három kötetét, már el is avult az egész. A végleges változat soha nem készült el, de a Makett marxista elvei egészen 1989-ig hatottak a csehszlovák történetírásra.

Priester munkája a monarchia bukásáig, 1918-ig megy el. A periodizáció lazán követi a marxista korszakhatárokat, ahogyan azt a sztálini piaticslenka (öt korszakhatár) javasolja. Bár a marxizmus szerint a történelmet elsősorban a gazdasági alapok és az osztályharc alakítja, Priester számára a politikai események jelentik a „mérőköveket”. A *Kurze Geschichte Österreichs* szerint a történelmi fejlődés a független Ausztria, és a szocialista vízió megvalósítása irányába mutat. Ez a jövő parancsa. Ez aztán meg-megjelenik a szövegben, pld Martin Gaismayer parasztvezér előre látta a szocializmust, de még túl korán szállt harcba. Ausztria a XVI. században még vidékies ország volt. A sok még, még nem előrevetíti a későbbi már Ausztriát. Érdekes, hogy Priester nem emlegeti az osztályharcot, vagyis nála ez alárendelődik a célnak, hogy Ausztriát egységes nemzetként mutassa be, amely elkülönül Németországtól. Sőt, fejlettebb annál! Például a reformáció Ausztriából ered, mert a Lutheréhez hasonló téziseket már 1499-ben kiszögezett egy prédikátor a bécsi Szent István Katedrálisra, és a svájci születésű Paracelsus is osztrák volt. Néhány Habsburg-uralkodóról jó véleménnyel van; még V. Ferdinánd is demokrata volt, mert 1848-ban „nem engedte, hogy az ő bécsi-

jeire lőjjenek”. Priester tehát teljes hódolattal tekint a nagy személyiségekre és az államra, a hagyományos történetírás fontos elemeire. Megbecsüléssel ír a jezsuitákról is, „akik nyitottak a közemberek problémáira és szomorúságaira”. Kit tekint hát negatív szereplőnek Priester? Mindent és mindenkit, ami, aki német. Elsősorban a pángermán imperializmust, amely alá akarja vetni Ausztriát. A másik ellenség a török volt - mondja. Magyarországon és a Balkánon az oszmán hódoltság „tisztá terror volt”, „szenvedést és tízezrek halálát” okozta.

A Csehszlovák történelem vázlatát Kolar sajátos keveréknek tartja, amely sztálinista és ettől félszívvel szabadulni akaró elemekből áll. Többet foglalkozik a termelési viszonyokkal és osztályharccal mint Priester, a periodizációt is ezek határozzák meg. A főszereplők a néptömegek és az osztályok, az egyének alá vannak vetve osztály-hovatartozásuknak. Jan Zsiska például rendkívüli vezető volt, de ez nem elég, csak a dolgozó tömegek forradalmi mozgalmi képesek megfordítani az események menetét – írják Grausék. Az 1848-as forradalom azért nem győzhetett, mert hiányzott egy olyan párt vezetése, mint amilyen jelenleg a Kommunista Párt – olvashatjuk a Vázlatban. Egyébként a sztálinista esztétika követelményeinek megfelelő „forradalmi lelkesedés”, „eufórikus eltökéltség”, „mélyes gyűlölet az ellenség iránt” és hasonló kifejezések érzékeltetik az érzelmi fűtöttséget. Az igazi pozitív hős csakis a cseh etnikumú közösség, a szovjet nép mellett, persze. Ebből ki vannak zárva a németek, az arisztokrácia, az egyház, a burzsoázia, a Habsburgok általában, személy szerint Zsigmond és II. József császár, majd később a jobboldali szociáldemokraták is. Az 1848-as mozgalmak a Csehszlovák Kommunista Párt útját készítették elő. Az „osztálynak” kétféle szerepe lehetséges: harcot vív más osztályokkal szemben, vagy szolidáris a haladó erőkkel. A munka fő célja – a sztálinista modellnek megfelelően – előre vetíteni az osztály nélküli társadalom, a kommunizmus korszakát. Graus megállapítja, hogy a modern időkben a dolgozó osztályok dinamikát és gyakori töréseket hoztak a történelem folyamatába. Ez a gyorsulás Kolar szerint a sztálinista modellben az idő egyvonalú (unilineáris) ábrázolását és a cselekmény egyetlen vonulatára koncentráló történetírást eredményezett.

Az elemzett két történész marxista történetet írt ugyan, de közben akaratlanul is megfelelt a nemzeti önértékelés elvárásainak. Köteteik ezért még ma is használhatók, és nem tekinthetők pusztá propagandának. Lényeges különbség kettőjük között, hogy a csehszlovák könyv kifejezetten hangsúlyozza az osztály-központúság és a nemzetközi identitás fontosságát, míg az osztrák történelemkönyvben a nemzet a fontosabb. Eva Priester számára

a „nép történelmé” lehetetlenség „osztály-történelemmé” szűkíteni. Meg is kapta a kritikát cseh fordításban megjelent könyvére 1954-ben. Kifogásolták, hogy nem bírálta eléggé a „reakciós klerikalizmust”, és keveset idézett a marxizmus-leninizmus klasszikusaitól. Pavel Kolar szerint a két történelmi munka az időnek, haladásnak radikálisan korszerű értelmezését hozta. Szerzőik az egész társadalomra kiterjedő változásról beszéltek, amely homogén nemzeti társadalmakat hoz majd létre. E cél érdekében megengedhetőnek tartották az erőszakot, és az egyén feláldozását a köz érdekében. Kolar rámutat, hogy a nemzeti történelmek kölcsönösen keveredtek még a vasfüggönyön át is, de a különböző nemzeti tradíciók és nézőpontok nem tették lehetővé, hogy igazi „internacionalista” Közép-Európa történelem szülessék.

A tanulmánykötet írásainak ötödik csoportja a nemzeti történelmi narratívákról az európai történetírásokra tér át. Nézzünk ezek közül is egyet, a dán *Jan Ifversen* (Aarhusi Egyetem) tanulmányát. A témája: mily mértékben támaszkodtak Európa történetírói a mítoszokra az 1945 utáni események megírásánál.

A közösségek kollektív tudatának alakulásában nagy szerepük van a mítoszoknak és az emlékezetnek. Kérdés, Európa historiográfiájában előfordulnak-e olyan mítoszok, mint a nemzetiekben, és ha igen, hozzájárulnak-e az európai tudat kialakításához – erre kereste a választ Ifversen. A mítoszok az eredetről, keletkezésről szóló elbeszélések. Míg az eseményeket a történetírás kronológiai rendben mondja el, a mítosz a történelem előtti időkről beszél. Mintegy előfeltétele annak, hogy legyen majd elbeszélni való történelem. A „kezdetek ideje” valamiféle szakralitást ad a mítosznak, és retrospectív nézőpontot jelenít meg. A klasszikus mítoszokban az eredet magyarázata és a közösség életét rendező szabályok együtt jelennek meg. A modern mítoszok viszont a politikai cselekedeteket legitimálják, bár ezek is őrzik a közösség történelmen átívelő értékeit. Ideális esetben a jelenben ez értékek szerint kell élni. *Hayden White* szerint a mítoszok katasztrófa helyzetekben az okok helyett a bajt erkölcsi konfliktusra vezetik vissza, és a jó és rossz erők megmutatásával segítik a közösség alapértékeinek helyreállítását. Más gondolkodók is ilyen rendteremtő, helyreállító szerepet tulajdonítanak a mítoszoknak. A régi történetek vad erők küzdelmeiről szólnak, a modern politikai mítoszok ellenben a régi rendszerrel szemben vívott harcokról beszélnek.

Az utóbbi tíz évben a történészek azon gondolkodtak, hogyan kellene megírni egy Európa-történetet. A korábbi sokkötetes munkák „konténer történelmek” voltak, amelyekben Európa csak a helyszínt adta, ahol a nemze-

ti események zajlottak. Abban egyetértés van, hogy az európai történelem komplex jelenség, közös struktúrával, összetartó rendszerrel, közös történettel és kommunikációval. Kétféle megoldás bontakozott ki: az egyik témáról témára ugorva tárgyalja Európát, melyben benne van az elbeszélő nézőpontja; a másik az integráló és régiókra szakító eseményekre koncentrál.

Jost Dülffer három irányt különböztet meg a XX. századi Európa-történelmek között: az egyik Európa dinamikus, progresszív fejlődését hangsúlyozza a II. világháború után, és optimista a jövőt illetően; a másik katasztrófának tartja a múlt századot a háborúkkal, hidegháborúval s benne a mélyponttal, a holokauszttal; a harmadik felfogás szerint Európa története a hanyatlás története. A kontinens „provinciálizálódik”, a világ hatalmi központjából mások játékszere lett. *Hartmut Kaelble* három másik vonásra mutat rá: az európai értékek egyetemes értékekké váltak; jellemző a nemzeti sokféleség; és a „másság” iránti tolerancia.

Általában elismerik, hogy a nemzetállamok a mítoszokra épülnek. Az európai politikai közösséggel kapcsolatban viszont inkább „mítosz-hiányt” emlegetnek. Szerzőnk ezzel szemben azt állítja, hogy a II. világháború után szükség volt mítoszokra, és, hogy az új Európa mítosza fontos része volt az integrációs terveknek már a kezdetektől fogva. Sokat írtak arról, hogyan alakult ki a háború sújtotta Európa egyesítésének gondolata (Churchill zürichi beszéde 1946-ban, Coudenhove-Kalergi a hágai kongresszuson, 1948-ban, Schuman az európai szén- és acélközösségről 1950-ben). A mítosz arról szólt, hogy erkölcsileg védhető kivezető utat kell találni a káoszból. Ifversen hozzát teszi, hogy a káosz legyőzése és az egyesítés révén való újjászületés mítoszába beleolvad annak mítosza, hogy Európa egy, az ókorra visszanyúló hosszú pán-európai történelemből emelkedett ki. Ezek a mítoszok ma is velünk vannak, és nemcsak az európai identitás politikájában, hanem a történészek szakmai munkáiban is - állítja a tanulmány írója. A mítosz-csinálás attól kapott lendületet, hogy az EU egy új, „hivatalos európai historiográfia” megírását szorgalmazta az 1980-as évek vége felé. A történészeknek nincs szükségük mítoszokra. Nem feladatuk, hogy közösségeket hozzanak létre, vagy igazoljanak. Ellenkezőleg: leleplezik a mítoszokat. Mégis, a mester-narratívákban is találni mítoszokat. Jan Ifversen ebből a szempontból vizsgálta meg a XX. századi vagy az 1945 utáni időkről szóló összefoglaló Európa-történeteket.

Az Európa-mítoszok egyike azt állítja, 1945 radikális törést, katasztrófát és új kezdést jelentett a kontinens történetében. Egy másik állítás: a mítosz szerint az újrakezdésnek progresszívnek kell lennie. Kérdés, mi a szerepe Európának? Helyszín vagy szereplő, amely részt vesz a programban? Az-

után itt a befejezés kérdése. Ez lehet összegzése annak, amit a történelem hozott, vagy lehet annak eldöntése, vajon 1989 törés-e és befejezése-e a történetnek. Ahol a mítosz működik, ott a befejezés a kezdet megerősítését kell, hogy jelentse.

Ami 1945 töréspontját illeti, szerzőnk nem ért egyet ezzel a mítosszal. Számos szerző (*Black, Brose, Bell, Hitchcock, Buchanan, Altrichter, Calleo, Vinen*) Európa-történetét megnézte. Mindannyian a mítosznak megfelelően írnak 1945-ről: radikális töréspont, szakítás a múlttal, az újjászületés kezdete, az anyagi és erkölcsi romlás mélypontja, illetve az újjáépülés kezdőpontja. Az elbeszélések három mozzanat körül forognak: elbukás, újjászületés és haladás. Az újjászületés, a rekonstrukció nem feltétlen újat jelent, hanem visszatérést a normális rendhez. Egyébként egyik történelmi szintézis sem tekinti zökkenőmentesnek Európa fejlődését. A mítoszok csak a megújulásról beszélnek, az átmeneti periódusról, a post-war időszakról nincs szó bennük.

Európa történetének megírásakor volt, aki a II. világháború hatását, és volt, aki a múlttól való eltávolodást hangsúlyozta. Volt, aki azt emelte ki, hogy Európa újra a saját kezébe vette (controlled) a sorsát, de olyan nézőpont is létezett, amely szerint kontinensünk elvesztette befolyását a világban, és ketté vált Nyugat- és Szovjet-Európára. A nyugati részen felvirágzás és jólét, keleten szovjet uralom és az ellene kifejtett ellenállás határozta meg a dolgokat. Éppen ezért a hidegháború idején felmerült a földrész gazdasági és politikai integrálásának lehetősége. Közben Európa aktivitása, cselekvő (actor) szerepe felerősödött: intézményei révén nemzetközi szereplővé lett; és cselekvő mivoltával (her actor-ness) különbözött a nemzetállamoktól. A nemzetállamok már a régi Európához tartoztak. A mítosz szerint a háború utáni káoszról csak az egyesítés volt képes kivezetni a kontinenst. A hogyanról különbözőek voltak az elképzelések.

Az említett Európa-történetek általában a korszak értékelésével fejeződnek be. Az EU-mítosz abban lelhető fel, hogy az Európai Uniónak béke-teremtő képességet tulajdonítanak. A teleológiai szempontú narratívákban Európa hamarosan „jobb, élhetőbb hely lesz”. A sok lezáratlan kérdés ellenére a mítoszok magasztos jövőről, Európa missziós küldetéséről, vezető szerepéről szólnak. Mindez előfordul Buchanan és Hitchcock könyveiben.

Ifjersen alaposabban elemzi *Tony Judt: Postwar* (Háború után) című, 2005-ben megjelent Európa-történetét. Judt szembeszáll a mítosszal, miszerint a II. világháború befejezése fordulópontra volt, Európa ekkor született újjá. Ő a folytonosságot hangsúlyozza, amely 1914 óta tart. A háború utáni korszak, beleértve a hidegháborút is csupán „egy hosszabb epizód”. A régi

korszak vége s az új kezdete 1989-91-ben volt - mondja. Az európai integrációnak semmi szerepe nincs az új Európa létrejöttében.

Judt az emlékezést is bevonja érvei közé. A háború után szándékosan feledtetni akarták az eseményeket. A hidegháború vége feloldotta a hallgatást, de az emberek 1989-re már elvesztették az érdeklődésüket a múlt iránt, és ezzel lett vége a háború utáni időszaknak. Ifversen ezt nem fogadja el. Egy másik mítosz szerint a háború után legyengült, területet, befolyást veszített Európát a liberális Amerika fogja megmenteni (*Robert Kagan*). Judt úgy véli, Európa nagy erőfeszítéssel és hosszú évtizedek alatt önmaga szerzi vissza saját sorsa irányítását. Európa befolyását az értékek válsága is gyengítette, mondja Judt, de 1968-ra mind a kommunizmusnak, mind a nyugati jóléti társadalom ideológiájának leáldozott. Európa apolitikus lett, és nem hitt a jövőben. Már csak a normális élet utáni vágy élt benne. Kelet-Európát mindez még inkább jellemezte.

Judt szerint az 1989-es év a régi kor végét jelentette: a nyugatiak számára visszatérést egy korábbi Európához, Kelet-Európa számára pedig visszatérést Európához. Jóval 1989 után alakult ki az Európa-modell, amely megszabadulva az amerikai befolyástól, a jóléti társadalom életmódját élte. Ez az új Európa nemcsak visszaszerezte a döntés képességét saját sorsa fölött, hanem befolyásolni tudja a világ dolgait is. Az érdekes az, hogy Judt nem Európáról és nem az EU-ról beszél, hanem mindig az európaiakról. Alig ejt szót az egyesítést szolgáló intézményekről. Ezeket csupán a nemzetállamok érdekeit szolgáló eszköznek tekinti, magukat a nemzetállamokat pedig szereplőknek a történelmi haladás színpadán. Judt igen elítélően vélekedik az európai integrációról, szerinte olyan európai modellre van szükség, amelyben a nemzetállamok újratereztődnek. Tony Judt tulajdonképpen le akarta rombolni azt a mítoszt, amely szerint a II. világháború kaotikus történet hozott, és ez szükségessé tette egy új, békés Európa létrehozását, mind ehelyett mítoszt font 1989 köré. Egy másik mítosszal is dolgozott, melynek lényege a régi nemzetállamokhoz visszatérő „új” Európa megteremtése.

A gazdag, sok információt nyújtó kötet minden tanulmánya értékes, elgondolkasztató írás. Csupán egy kis szépséghiba, hogy a Bevezető 24. oldalán azt ígéri a szerzők, hogy Jan Ifversen alapos elemzést nyújt „Mark Mazower: Dark Continent című, 1998-ban megjelent könyvről és Tony Judt: Postwar című munkájáról” Mazowerről és a „sötét kontinens”-ről egyetlen szó sincs a tanulmányban.

Stefan Berger és Chris Lorenz: *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe* (Nemzeti jellegűvé tenni a múltat. A történészek, mint nemzetépítők a mai Európában) Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire, Anglia, 2010. 529.

A kötet részletesebben ismertett tanulmányai:

- Andrew Mycock–Marina Loskoutova: Nation, State and Empire: The Historiography of „High Imperialism” in the British and Russian Empires (Nemzet, állam és birodalom. A fejlett imperializmus történetírása a Brit és az Orosz Birodalomban) 233–258.
- Pavel Kolar: Rewriting National History in Post-War Central Europe: Marxist Syntheses of Austrian and Czechoslovak History as New National Master Narratives (Újraírni a háború utáni Közép-Európa nemzeti történelmét – az osztrák és a csehszlovák történelem marxista szintézisei mint új nemzeti mester-narratívák) 319–340.
- Jan Ifversen: Myth in the Writing of European History (Mítosz Európa történetírásában) 452–479.

Fodor Mihályné